

YENİ YÜZYILDA İSLAM DÜNYASI

*İslam Konferansı Teşkilatı
1969-2009*

EKMELEDDİN İHSANOĞLU

YENİ YÜZYILDA İSLAM DÜNYASI

İslam Konferansı Teşkilatı (1969-2009)

Ekmeleddin İhsanoğlu

TARİHİ ARKA PLAN

İslam “Ümmeti”: Dünya çapında bir inanç topluluğu

Ortak bir kaderi ve ortak değerlere bağlılığı paylaşan bir topluluk olarak “ümmeť” kavramı İslam’ın kendisi kadar eski. Bu anlamda bir ümmete ait olma duygusu İslam düşüncesi içinde tarihten beri merkezî bir yer tutuyor. Bu duygu Müslümanları İslam Halifeliđi bayrağı altında on üç yüzyıldan fazla bir zaman tamamen veya kısmen birlikte tutmaya da katkıda bulunmuştu. Son Halifelik olan Osmanlı Devleti bugünkü İslam dünyasının geniş bir kısmını yönetmiş ve 1924’te kaldırılışına kadar dört yüz yıl yaşamıştı. Osmanlı Devleti kendi döneminin tek hâkim Müslüman gücü değildi; yaygın sömürgecilik ve İslam dünyasının bölünmüşlüğü dönemlerinde de hüküm sürdü; bununla beraber Osmanlı Halifelik kurumu tüm Müslümanlar için hep ağırlıklı bir odak noktası, bir birlik sembolü ve bir liderlik makamı olmuştu.

İslam dayanışması ve İslam birliği anlayışı Kur’an-ı Kerim’de ve peygamberimiz Hz. Muhammed’in Hadislerinde açıkça belirtiliyor. Uygulamada ise bu kavramlar değışik zamanlarda değışik biçimlerde ortaya konmuş. İslam Konferansı Teşkilatının kuruluşu ve sonraki gelişmesi “İslam dayanışması” kavramının bugünkü dünyadaki gerçekleşmesinin bir örneğini oluşturuyor. İKT yakın tarihin sosyo-politik şartları içinde ortaya çıktı ve bir süreklilik içinde geliştii. İslam dayanışmasını veya birliğini kurmuş bir

uluslararası forum çerçevesinde topluca harekete geçirme yönünde eskilerden beri dile getirilmiş bir arzu böylece gerçekleşmiş oldu.

İKT'nin kuruluşundan çok önceleri İslam dünyasının liderleri ortak gayeler peşinde bir araya gelinmesi için birçok çağrılar yapmış, girişimlerde bulunmuştu. Bu sürecin başlangıcında, Müslümanların yüzyıllarca bağlı kaldıkları Halifelik kurumununun 1924'te kaldırılmasından hemen sonra onun yerine neyin konabileceğinin araştırmasında, bir bakıma Müslümanların kendi kendilerini arayışında bazı girişimler olmuştu. Müslümanlar tarihlerinde ilk defa böyle bir dağılma yaşıyorlardı ve tabiatıyla bunun değişik Müslüman toplumlardaki sonuçları birbirinden farklıydı. Bir zamanların bu sarsılmaz İslam birliği modelinin ortadan kalkmasıyla birçok lider ve siyasetle ilgilenen aydınlar İslam dünyasında dayanışma kavramını yeniden somutlaştırmak için kampanyalara girişmişlerdi.

İlk girişim ilga edilen Halifeliği yeniden kurmak yönünde olmuş ve görevden alınan Osmanlı Halifesinin kendisinden gelmişti. Halifeliğin kaldırılışından ve kendisinin sürgüne gönderilişinden birkaç gün sonra II. Abdülmecid İsviçre'de bir basın toplantısı yaparak ilgayı reddettiğini ve Türk Parlamentosunun bu konudaki kararını geçersiz saydığını ilan etmişti. Müslüman toplulukların liderlerini ve temsilcilerini bu ilganın yol açtığı ciddi durumu görüşecek bir uluslararası konferans düzenlemek üzere işbirliğine çağırmişti.¹ Bir konferans toplanması için yapılan bu teklif daha sonraları da Halifeliği yeniden kurmak amacındaki birçok reformcu ve lider için model oldu.

1920'ler ortasından itibaren bu yönde bir akım gelişmiş ve bunda İslam Halifeliğinin yeniden canlandırılması sadece bir Osmanlı bakış açısından değil, İslam dayanışmasının yeniden oluşturulmuş bir kavramı olarak amaçlanmıştı. Benzer şekilde İslam dayanışması da sırf Halifeliğin yeniden tesisinin bir yolu olarak değil, sömürgecilik ve parçalanma sonucunda İslam üm-

metinin karşılaştığı siyasî problemlere en uygun bir cevap olarak görülüyordu. İslam dünyasında çok sayıda cemaat, din ve siyaset liderinin aklında bu, yaygın bir düşünce olarak yerleşmişti.

Bu yöndeki girişimlerden bazıları ilim adamları, din ve cemaat liderleri tarafından başlatılmakla beraber Müslüman ülkelerin siyasî liderleri bu ülkeleri resmî platformlarda bir araya getirmek için çeşitli dayanışma ve işbirliği yolları önerdiler ve başlattılar. Halifelğin ortadan kalkmış oluşu artık geri dönüşsüz kabul edilmişti ama Müslüman ülkelerin ortak davalarda bir araya gelmeleri gerektiği daha açıkça hissediliyordu.

Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemin dinamik değişimleri içinde Milletler Cemiyetinin kurulması, Şartı, sekreterliği ve tüzükleriyle çok taraflı daimî bir kurumun olabirliğini göstermişti. Bu gelişme Müslüman ülkelerde ve genel olarak gelişmekte olan ülkelerde ortak platformların kurulabileceğine dair ümitleri yetersizmişti. Bu eğilim İkinci Dünya Savaşından sonra, 1950'lerden itibaren birçok Müslüman ülkenin bağımsızlığını kazanmasıyla yeniden canlandı. Ortak konular üzerinde gayretleri birleştirme ve topluca tavır belirleme amacıyla dünyanın değişik yerlerinde yapılan toplantılarla İslam dayanışması somutlaşmış oldu.

İki savaş arası dönemde 1920'den ve savaş sonrası dönemde 1950'den itibaren yapılan belli başlı toplantıları aşağıda özetleyeceğiz. Bu toplantılara göz atıldığında İslam Konferansı Teşkilatının kuruluşunu hazırlayan şartların ve düşüncelerin 1969 yılında meyve verene kadar nasıl olgunlaştığı izlenebiliyor.

Müslümanların ilk birleşme gayretleri: iki savaş arası dönem

Kahire Kongresi

1924'te Halifelğin kaldırılması, İslam ilimlerinin en saygın merkezlerinden El-Ezher'deki çok sayıda önde gelen ulemayı bu

konuyu görüşmek üzere bir kongre düzenlemeye yöneltti. Bir çağrı yapıldı, tüm Müslüman cemaatlerden temsilcilerin davet edileceği bir İslam kongresinin düzenleneceği ilan edildi. Bu çağrıya Mısır Kralı I. Fuat büyük destek verdi. El-Ezher'in rektörü de Mısır'daki yerel cemaatlerin desteğini elde etmek için komiteler kurdu, kongre için daimî bir sekreterlik oluşturdu. Kongre Mayıs 1926'da Endonezya, Fas, Güney Afrika, Hindistan, Irak, Malaya ve Yemen'den ve Mısır'ın kendisinden delegelerin katılımıyla yapıldı. Kongre Halifelik'in yeniden tesisi yönünde başarı elde edemediyse de İslam dayanışmasının önemini vurguladı ve tüm Müslümanlara Halifelik konusunu ihmal etmemeleri ve onun yeniden tesisi için çalışmaları konusunda çağrı yaptı. Bunun en iyi nasıl yapılabileceğinin yolları hakkında birçok fikirler ortaya atılıp tartışıldı. Bunlar arasında, İslam hukuku uzmanı ve daha sonra El-Ezher'in rektörü olan Şeyh Muhammed Zavahiri'nin Halifenin seçimle gelebileceği fikri vardı: "bundan sonraki kongre daha geniş temsil gücünde olursa onun seçeceği bir aday Müslümanların topluca anlaşmasıyla seçilmiş olacağından Şeriatın gereklerini karşılar"² demişti.

Kaldırılmış olan Halifelige alternatifler bulma yönünde Kahire Kongresinin ileri sürdüğü fikirler başka birçok reformcu ve ilim adamı için ilham verici oldu. O dönemde genç bir Mısırlı doktora öğrencisi olan Abder-Razzak el-Sanhuri daha sonra *Le Califat*³ başlıklı saygın bir kitap olarak ünlenecek olan tezi için bu kongreden sağlam bir temel elde etti. Başlangıçta bu onun modern bir yönetim biçimi olarak İslam Halifelik'inin yeniden kurulması konusundaki doktora teziydi. "Düzenli ve sıralı" [*regular*] Halifeligi yeniden kurmak mümkün olmadığından bunun en uygun alternatifinin "sıra dışı, anlaşmalı" [*irregular*] bir Halifelik olacağını, buna göre Halifenin bu yetkiyi belirli bir sülaleye ait olmakla değil, Müslüman toplumların temsilcileri tarafından seçilerek elde edeceğini düşünüyordu. Bu modele göre, seçimle gelecek

bir başkan veya Halifenin yönetiminde yürütülecek, birbirinden ayrı iki ayrı hükümet organı (dinî ve siyasî) kurulacaktı. Bu organlardan biri İslam dinî işleri teşkilatı olup bünyesinde Müslüman toplumların tam temsil edileceği bir Üst Kurul ve bir Genel Kurul bulunacak; Üst Kurul İslamî ibadet, hac, eğitim, malî işler ve dış ilişkilerle meşgul olacaktı. Siyasî organ ise Doğu Milletleri Birliği olarak görev yapacaktı. Bu teşkilatın amacı diğer belli başlı hükümetlerarası kuruluşlarınkine benzer olacak, üye ülkelerinde iç düzenin ve dış güvenliğin sağlanmasına yardım edecek ve aynı zamanda uluslararası barış ve işbirliği için çalışacaktı. İkinci organın kuruluşu el-Sanhuri'ye göre tüm bilgi alanlarında entelektüel ve kültürel bir yeniden doğuşu gerektirecekti. Bu siyasî organın kuruluşu tamamlanınca İslam dinî işleri teşkilatının başkanı her iki organın liderliğini üstlenecek, böylece modern bir yönetim şekline başkanlık edecekti.

Mekke Konferansı

Bir diğer İslam konferansı Kral Abdulaziz el-Saud'un başkanlığında Haziran 1926'da Mekke'de yapıldı. Konferansa aralarında Afganistan, Filistin, Hindistan, Mısır, Malaya, Sovyetler Birliği, Sudan, Suriye, Türkiye ve Yemen olmak üzere çeşitli bölgelerden düzinelerle delege katıldı. Bu toplantı aralarında diplomatların ve Mısır heyetine başkanlık eden Şeyh Muhammed Zavahiri gibi dinî liderlerin bulunduğu yüksek seviyeli bir konferans olarak gerçekleşti.⁴

Çeşitli konuları görüşen konferans kendi kendisini İslam Dünyası Kongresi adında her yıl Mekke'de toplanacak daimî bir teşkilat şeklinde kurumlaştırmayı kararlaştırdı. Bir daimî komite oluşturmayı da karara bağladı. Kongre bundan sonra değişik isimler altında toplanmaya devam etti; en çok yankı getiren toplantısı 1931 yılında oldu.

Ankara'nın yaklaşımı

Kahire ve Mekke konferanslarından ve el-Sanhuri'nin kitabının yayınlanmasından bir yıl sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, Halifeliği kaldırmış olan Mustafa Kemal, Hilafetin ilgasından doğan boşluğu gidermek için yapılan tekliflere olumlu bir değerlendirmeye karşılık verdi. Mustafa Kemal altı gün süren Nutuk'u sırasında Ekim 1927'de bu konuya değindi: Avrupa, Asya, Afrika ve diğer kıtalarda yaşayan Müslüman toplumlar gelecekte bağımsızlıklarını elde ettiklerinde, eğer lüzumlu ve faydalı görürlerse, "... asrın icabatına muvafık bir surette birtakım itilâf ve ittihat noktaları bulabilirler. Şüphesiz, her devletin, her heyet-i içtimaiyenin, birbirinden tatmin ve temin edeceği ihtiyaçları vardır. Mütetekabil menfaatleri mevcuttur. Bu mutasavver müstakil İslâm hükümetlerin sahib-i salâhiyet murahhasları bir araya gelip bir kongre yaparlar ve ... şerait dahilinde müttehiden hareketi temin için bütün İslâm devletlerin murahhaslarından mürekkep bir meclis teşekkül edecektir. İttihat eden İslâm devletleri bu meclisin reisi tarafından temsil olunacaktır derlerse, işte o zaman, isterlerse, o «İslâm-şümul ittihadî hükûmet»e hilâfet ve müşterek meclisin makam-ı riyasetine intihap olunacak zâta da halife unvanı verirler." Bu unvanın ve yetkinin bu kişiye bir devletler topluluğu tarafından değil de bir tek devlet tarafından verilmesinin ise kabul edilemeyeceğini belirtiyordu: "Yoksa, herhangi bir İslâm devletinin, bütün İslâm dünyası umurunun tedvir ve temşiyet salâhiyetini vermesi akıl ve mantığı hiçbir vakit kabul edemeyeceği bir keyfiyettir"⁵

Kudüs'teki İslam Kongresi

Temmuz 1931'de Filistin Başmüftüsü ve Filistin Yüksek Müslüman Konseyi Başkanı el-Hac Emin el-Huseyni Kudüs'te bir İslam kongresinin düzenlenerek Müslümanları ilgilendiren konuların görüşülmesi ve ümmetin menfaatlerinin korunmasına yönelik tedbirlerin belirlenmesi için çağrı yaptı. Kongrenin gündeminin

tespiti ve görüşmeler Filistin'deki krizin sıkıntılı havası içinde geçti. Kongre özellikle Yahudilerin Filistin'e göçü ve burada bir Yahudi devleti kurulması konusunu görüştü. Filistin'deki Müslümanlara ait mukaddes mekânların korunması yönünde tedbirler alınmasını hedefledi. Çeşitli Müslüman ülkeler ve cemaatlerin temsilcilerinin katıldığı kongre Kudüs'te bir İslam üniversitesinin kurulmasını ve iki yılda bir defa olmak üzere bir Dünya Müslümanları Kongresini toplamayı kararlaştırdı. Bu kongrenin kuruluş yönetmelikleri de oluşturuldu. Kongrenin liderliği için seçim yapıldı ve Başmüftü kongrenin ilk başkanı seçildi. Hindistan ve Mısır'dan başkan yardımcıları da seçildi ve kongrenin merkezinin Kudüs olması kararlaştırıldı.

Avrupa Müslümanları Kongresi

Aynı dönemde İslam dayanışması davasını duyurmak ve bu yöndeki gayretlere hız kazandırmak için Avrupada oturan Müslümanların katkısı da önemli oldu. O sırada Paris'te yaşayan, Kudüs kongresindeki katılımcılardan Mısırlı gazeteci Muhammed Salim Avrupadaki Müslümanların benzer bir kongresini toplamak için büyük gayretlerde bulundu. Cenevre'de yaşayan Lübnanlı Şekib Arslan'ın desteğiyle yürüttüğü hazırlıklar sonunda Avrupa Müslümanları Kongresi Eylül 1935'te Cenevre'de toplandı. Kongre "Tüm kıtadan aktif [Müslüman] aydınları aynı çatı altında toplamak yönündeki ilk girişim" oldu.⁶ Cenevre kongresine Avrupadan Müslüman aydınların yanında Filistin'den, Kuzey Afrika ülkelerinden ve Sovyetler Birliğinden de katılım sağlandı.⁷ Kongreyi düzenleyenler bunun amacını "Batı'da yaşayan Müslümanlarla İslam dünyası arasında sosyal, ekonomik ve dinî bir bağ kurmak" olarak açıkladılar.⁸ Ancak kongre bir daha hiç toplanmadı ve elle tutulur bir sonuç vermedi.

Bahsedilen bu toplantılar somut amaçlar gerçekleştirmeyi başaramadıysa da İslam işbirliği ve dayanışması yönünde ciddi giri-

şimler oluşturdular. Ayrıca Filistin davası ve İslam dayanışmasının işlerliği gibi İslam dünyasını ilgilendiren ana meseleler hakkında kamuoyunda bir bilinçlenme sağladılar.

İslam ülkelerinin ilk konferansları: Savaş sonrası dönem

Sömürgecilik devrinin 1950'lerde kapanmasıyla dünya jeopolitik haritası yeniden çizildi ve aynı zamanda Müslüman ülkeleri toplu platformlarda bir araya getirme yönündeki gayretler yeniden ivmelendi. Sömürgeciliğin bitişi Soğuk Savaşın gerilimi içinde ve uluslararası sistemde doğurduğu iki kutuplu rekabet ortamında gerçekleşti; bağımsızlığını yeni kazanmış Müslüman ülkelerin bir araya gelme isteği aynı ortamda canlandı. İkinci Dünya Savaşından hemen sonra İslam dünyasında, Müslümanları ilgilendiren konular üzerinde hükümetlerarası işbirliğinin tesisi için çok sayıda girişimler yapıldı.

İKT'nin kuruluşu üzerine görüşlerini bildiren araştırmacılar Müslüman ülkeleri bu dönemde birbirlerine yaklaşmaya teşvik eden karmaşık bir şartlar manzumesine değinirler. Bunlardan Saad Han çalışmasında bir dizi faktörden söz eder.⁹ Bunlardan birincisi, özellikle İslam dünyasında bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin başka devletlerle işbirliği kurmakla egemenliklerinin bir göstergesini ortaya koyduklarıydı. İslam dünyasındaki bağımsızlık savaşları sırasında bütün çabalar sömürgeci güçlerden kurtulmaya yönelirken bunun elde edilmesinden sonra ise yeni bağımsız ülkeler işlerini kendileri yöneten devletler olmanın gereklerinden biri olarak uluslararası anlaşmalarını yapmaya giriştiler. İkincisi, ülkelerini bağımsızlığa götürmüş millî liderlerin vatanseverliklerini Üçüncü Dünya işbirliği ve İslam dayanışması alanında da ifade etmeleriydi. Üçüncü olarak, Müslüman liderleri İslam dayanışmasına yöneltmede ekonomik faktörler de rol oynamıştı. Sömürgecilik dönemi geçiren Müslüman ülkelerin ekonomileri o

dönem boyunca sömürgeci gücün ekonomisine bağımlı ve onunla bütünleşmiş durumdaydı. Bu ekonomik bağımlılık siyasi bağımsızlığın elde edilmesinden sonra da devam etmiş, bu durum tam bir bağımsızlık için ekonomik bağımsızlığın da önemli olduğunu ortaya koymuştu. Bunu gerçekleştirmenin gereklerinden birinin genel olarak gelişmekte olan ülkelerle ve özel olarak diğer Müslüman ülkelerle ekonomik ve teknik işbirliğini güçlendirmek olduğu anlaşılıyordu. Bir dördüncü faktör ise İsrail devletinin kurulması ile Filistin halkının bunun sonucunda düştüğü acı durum ve İsrail'in bölgedeki ülkelere yönelttiği çeşitli saldırılar oldu. Bunların karşısında kabaran öfke duyguları İsrail kaynaklı tehditler karşısında İslam dayanışmasını artırma çağrılarını hareketlendirdi.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki bu şartlar içinde, İslam dünyasında mevcut işbirliği ve dayanışma arzusunu gerçeğe dönüştürebilecek bir kurumun kurulması için birçok Müslüman lider tarafından girişimlerde bulunuldu. Önde gelen girişimler Pakistan, Suudi Arabistan ve Malaya başkentlerinden geldi. Bunlar birbirinden ayrı fakat benzer amaçlı ve birbirini tamamlayıcı girişimlerdi. Bu tecrübelerden İslam Konferansı Teşkilatının kuruluşunda yararlanıldı.

1947'de Pakistan Dominyonu'nun kurulmasından sonra o zamanki başkenti Karaşi'de Şubat 1949'da bir milletlerarası Müslümanlar Konferansı toplandı. İlk Başbakan Liyakat Ali Han tarafından açılan konferans dayanışma düşüncesini gerçeğe dönüştürerek Arapça adı Mutamar el-Alem el-İslami olan Müslüman Dünya Kongresini kurdu. Bu kuruluşun amaçları 1926 Mekke Konferansının amaçlarıyla aynıydı. Teşkilat yapısı 1951'de yine Karaşi'de toplanan bir sonraki konferansta oluşturuldu, merkezinin bu başkentte olması da karara bağlandı.¹⁰ Ülkenin başbakanı Müslümanlar arasında tüm kültürel, ekonomik ve siyasi konularda işbirliğini artırmakla görevli olacak bir kurumun kurulması yönünde çağrı yapmıştı. Bu çağrı aynı zamanda konferansta konuşan bir

Pakistanlı bakanın “tüm Müslüman ülkelerin ihtiyaç durumunda birbirlerine yardım edebilmelerini sağlayacak bir birlikte toplanmaları” dileğinde yankı buldu.¹¹ Kuruluşun Şartı daha sonra, 1961’de Bağdat’ta yapılan altıncı kongrede onaylandı. Bu kuruluş safhalarından sonra Mutamar oturumlarını yıllar boyunca İslam dünyasının çeşitli şehirlerinde gerçekleştirdi.

Aynı dönemlerde, 1954’te Mısır, Pakistan ve Suudi Arabistan bir Genel İslam Konferansı kurulması yönünde görüşmelere başladılar. Sonunda 1955 yılında Suudi Arabistan Kralı Saud, Mısır’da Enver Sedat ve Pakistan’da Gulam Muhammed tarafından bu yönde karara varıldı.¹² Bu yeni kurumun Mart 1956’da resmen onaylanan Şartı siyasî amaçların yanında eğitim ve kültür faaliyetlerine de değiniyordu. Kahire’de bir daimî sekreterliği oluşturuldu, Genel Sekreterliğine Enver Sedat tayin edildi. Ancak bu kuruluş kısa ömürlü oldu.¹³ Pakistan 1957’de kuruluşun çekildi, 1958’de Mısır ve Suudi Arabistan arasında çıkan görüş ayrılıkları faaliyeti dondurdu. Mısır bu girişimi İslam İşleri Yüksek Konseyi adındaki yerel bir kuruluşa dönüştürdü.

Bir diğer önemli girişim on yıl kadar sonra Malezya’dan geldi; o dönemde Malezya Başbakanı, daha sonra İslam Konferansı Teşkilatının ilk Genel Sekreteri olan Tunku Abdul Rahman Putra el-Hac kendi ülkesinde bir İslam konferansının toplanması arzusunu açıkladı. 1968’de birçok ülkeye temsilcisini göndererek tüm Müslümanların yararına işbirliğini geliştirecek bir *commonwealth*, bir Müslüman ülkeler topluluğu kurulmasını görüşmek üzere toplanmak için davetini ilettili. Bu proje Nisan 1969’da yirmi-üç ülkeden yüz civarında delegenin katıldığı bir İslam Konferansının toplanmasıyla gerçekleşti. Konferans birçok konuyu ele aldı ama ağırlıklı olarak o dönemde İslam dünyasının başta gelen problemi olan, İsrail’in Müslümanlara yönelttiği saldırılar ve Müslümanların mukaddes mekânlarını işgali üzerinde yoğunlaştı. Müslüman ülkelerin aralarında ticareti ve kültürel işbirliğini geliştirmek için

gayret göstereceklerini de kararlaştırdı. Dinî konular da görüşmelerin ekseninde yer aldı: aile hukuku konularının yanında dinî bayramların bütün dünyada aynı günde kutlanmasını sağlamak için, başlangıç gününün tayininde farklı uygulamalara yol açan Ay'ın gözlenmesi geleneğiyle ilgili konular görüşüldü.¹⁴

1960'lerde Suudi Arabistan da İslam dayanışmasının yollarının arayışında birtakım girişimlerde bulundu. Bu girişimlerin liderliğini bu amacın güçlü destekçilerinden olan Kral Faysal bin Abdulaziz el-Saud yapıyordu. Kral bu çabalarında kendi devletinin Mutamar'daki katılımından ve Arap dünyasının önde gelen iki şahsiyeti olan Kudüs Başmüftüsü El-Hac Emin el-Huseyni ve Arap Devletleri Birliğinin ilk Genel Sekreteri Abdulrahman Azzam'ın aynı amacı desteklemelerinden güç buluyordu. Bunların ikisi de Osmanlı Halifeliğinin ortadan kalkış sürecini ve sonrasını yaşamış olan daha genç nesle mensuptular. 1962 yılında, o dönemde henüz Başbakan olan Faysal Mekke'de önemli bir İslam Konferansı düzenledi; konferansa çeşitli devletlerden temsilciler davet edildi. Bu konferansın başlıca sonuçlarından biri çeşitli ülkelerde şubelere sahip geniş bir sivil teşkilat olarak gelişen Dünya İslam Birliğinin (Rabitat el-Alem el-İslami) kurulması oldu.

Bundan birkaç yıl sonra, Müslüman Dünya Kongresinin (Muta-mar) altıncı oturumu Aralık 1964-Ocak 1965 arasında Somali'nin başkenti Mogadişu'da yapıldı. Somali Cumhurbaşkanı Aden Abdullah Osman oturumu açış konuşmasında Müslüman ülkelerin bir hükümetlerarası kuruluşunun oluşturulması ve bir İslam zirvesinin toplanması çağrısında bulundu. Aynı oturumda konuşan Suudi Arabistan Kralı Faysal Müslümanlar arasında işbirliği ve dayanışmayı güçlendirmek için bir teşkilatın kurulması dileğini ifade etti. Birleşen bu dileklerle bir adım ileriye gidilmiş oldu. Kral Faysal bundan sonra, teklif edilen zirve için destek arayışında Müslüman başkentlere ziyaretlerde bulundu. Yaptığı her görüşmede İslam dayanışması ve işbirliğinin gerekliliğinin şimdi

artık herkesçe farkedildiğini anlatarak zirvenin acilen toplanması gerektiğini belirtiyordu. Kral daha geniş destek elde etmek amacıyla Müslüman Dünya Kongresinin Mekke’de Nisan 1965’te yapılan oturumunda bir konuşma yaparak Somali Cumhurbaşkanı’nın onaylanmış olan teklifine övgüyle değindi ve “İslam dünyasındaki devletlerin Müslümanları ilgilendiren meseleleri en yüksek seviyede görüşmelerine ve Allah’ın izniyle onların yararına kararlar almalarına imkân verecek bir İslam zirve konferansı yapılması yönündeki çağırısı destekliyoruz” dedi.¹⁵ Konferans da Kral Faysal’ın bu çağırısını destekleyen bir karar aldı.

Suudi Arabistan’ın, Pakistan’ın, Malezya’nın ve Arap dünyasının bu girişimleri İkinci Dünya Savaşından sonra ortak bir Müslümanlar platformu oluşturma azmiyle yürütülen faaliyetler arasında başta gelenlerdendi; bir niyetin ve bir kararlılığın somut ifadeleriydiler. Bu girişimler birçok bakımdan, 20. yüzyılın erken dönemlerinde başlatılmış olan faaliyetlerin bir devamı olarak görülebilir; bunların hepsi birlik ve dayanışma düşüncesine katkıda bulundu ve İKT’nin kuruluşuna götüren süreci hızlandırdı. Bu düşünce yüzyılın başlarında filizlenmiş ve İkinci Dünya Savaşından sonra hükümetler tarafından ivmelendirilmiş olmakla beraber yetkili bir uluslararası kurumun ortaya çıkması için dünyadaki şartların da bu yönde olgunlaşması gerekecekti.

Birinci İslam Zirvesi: İKT’nin kurucu konferansı

İslam zirvesinin toplanmasına aciliyet kazandıran durum İsrail’in 1967 Savaşında Arap topraklarını işgalinden sonra ortaya çıktı. Arap dünyasının bu çıkmaza düşmesi karşısında Kral Faysal çağırısını tekrarladı. Zirvenin toplanması için acil harekete geçiş ise ondan iki yıl sonra, 21 Ağustos 1969’da Avustralyalı fanatik bir Yahudinin İslam’ın üçüncü mukaddes mabedi olan Kudüs’teki Aksa Camiine büyük zarar veren kundaklama saldırısı üzerine oldu. Bu saldırı tüm İslam dünyasında şok tesiri yaptı ve öfke

doğurdu. El-Hac Emin el-Huseyni tüm Müslüman liderlere aynı gün telgraf çekerek hepsini camiye yapılan saldırıyı konuşmak üzere bir İslam zirve konferansında toplanmaya çağırdı. Kral Faysal ve Fas Kralı Hasan, Rabat'ta toplanmasına karar verilen zirvenin sponsorları oldular.

Tahmin edilebileceği gibi zirvenin toplanması pek kolay olmadı. 1960'larda İslam dünyasının siyasî tablosunda Soğuk Savaşın bölücü çizgileri ve farklı ideolojik ve politik eğilimleriyle derin gerilimli bir Orta Doğu diplomasisi vardı. Bu durumda, bazı Orta Doğu siyaseti uzmanlarının İKT'yi "Arap Soğuk Savaşı"nın ürünü olarak görmelerine şaşırılmamak gerekir. Gerçekten de öyle olabilir, çünkü "Arap Soğuk Savaşı" Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesini "Amerika yanlısı", "Sovyet yanlısı" ve "bağlantısız" olmak üzere üç rakip kampa ayırmıştı ve bu bölgesel senaryo iki kutuplu Soğuk Savaşın karmaşıklığını daha da artırıyordu. Nasır'cı devrimcilik ve Baasçı monarşi karşıtlığı (dogmatik bir Batı karşıtlığı çizgisindeki laik cumhuriyetçiliğin çifte tecellileri) özlerinde bölgenin statükocu monarşileri için düzen bozucu unsurlardı.¹⁶

Dolayısıyla 1969'daki zirve konferansını toplama girişimleri bölgedeki siyasî ayrılıklardan kaynaklanan rahatsızlıkların gölgesinde yürütüldü. Başkan Nasır ile Kral Faysal arasındaki ilişkilerin gerginliği zirvenin toplanmasına ciddi bir engel oluşturuyordu. Bunlara rağmen kararlı bir diplomasi ve değişik tarafların çabaları kökleşmiş tutumları yumuşatmayı ve ilk İslam zirvesini toplama kararını aldırılmayı başardı.

Bundan sonra Fas, İran, Malezya, Nijer, Pakistan, Somali ve Suudi Arabistan temsilcilerinden oluşan bir komite zirvenin hazırlıklarını yapmak için Rabat'ta 8-9 Eylül 1969 tarihlerinde toplandı. Komite zirvenin Rabat'ta 22-24 Eylül 1969 tarihlerinde toplanmasını kararlaştırdı. Buna göre Kral Hasan otuz altı ülkeye davet mektupları gönderdi.

Böylece İslam ülkeleri Krallar, Devlet ve Hükümet Başkanları Birinci İslam Konferansı planlandığı gibi 22 Eylül 1969'da yirmi-beş ülkenin katılımıyla açıldı. Konferansın gündeminde Aksa'ya yapılan saldırı ve Kudüs'teki durumun yanında Müslüman ülkeler arasında işbirliği, gündemdeki meseleler konusunda ortak tavır alınması ve alınacak kararların uygulanması gibi maddeler de vardı. Başka deyişle Birinci İslam Zirvesi başlangıçtaki amacının ötesine geçerek kalıcı bir uluslararası kuruluşun temellerini atıyordu.

Zirvenin kapanış bildirgesinde Aksa Camiiindeki saldırı kınandı, Kudüs'e ve mukaddes mekânlarına 1967 Savaşı öncesindeki statülerinin iadesi istendi. Kudüs'ün ve işgal altındaki toprakların bağımsızlığı için İslam dünyasının desteği tekrarlandı. Bildirgede ayrıca katılan ülkelerin dışişleri bakanlarının Mart 1970'te bir araya geleceği ve "konferansta temsil edilen hükümetlerle temaslarda bulunmak ve faaliyetlerde eşgüdüm sağlamak vb. görevlerle bir daimî sekreterliğin kurulacağı" açıklandı.¹⁷

İKT'nin bu kurucu konferansı tarihî bir rol oynamış oldu: İslam dünyasının ilk hükümetlerarası teşkilatının temelini atmanın yanında, bundan sonraki bölümde inceleneceği gibi, İslam dünyasındaki ideolojik, dinî ve etnik çeşitliliklerin bir teşkilatın karar mekanizmasında birleşebildiği yeni bir dönemi başlattı.

1969-2004 DÖNEMİNDE İKT: KURULUŞ VE YAPILANMA

Elli-yedi üye ülkesiyle günümüzde İKT, Birleşmiş Milletler üyelerinin dörtte birini kapsıyor ve üye sayısı bakımından dünyanın ikinci büyük milletlerarası kuruluşu. İKT üye ülkeleri topluca dünya yüzölçümünün altıda birini ve toplam dünya nüfusunun beşte birinden fazlasını oluşturuyor.¹ İKT üye ülkelerinin tamamına yakınında nüfusun çoğunluğu belirleyici dinî ve kültürel karakterinde Müslüman ama bu ülkeler İslam'ın resmî din olarak kabulü konusunda farklı tutumlar benimsemişler. Egemen devletlerin katılımına dayanan bir milletlerarası kuruluşta bir araya gelen İKT üye ülkeleri arasında İslam dini bir ortaklık ve yakınlık bağı oluşturuyor. Bu teşkilatın yapısında temel birim ulus-devlet. Ayrıca coğrafi dağılımda üye ülkeleri Afrika, Arap, Asya, Avrupa ve Latin Amerika'ya yayıldığından İKT birçok yönden büyük çeşitlilikler gösteren bir üyeler yelpazesine sahip.

İKT'nin temelleri 1969'daki Aksa Camiini kundaklama girişiminin İslam ülkelerinin ilk zirve konferansının toplanmasını hızlandırmasıyla atılmıştı ama bunun sonrasında tam yapılandırılmış bir hükümetlerarası kuruluş olarak ortaya çıkması uzun bir kurulumlaşma sürecinin tamamlanmasını gerektirdi. Bununla eşzamanlı olarak İKT kuruluşundan az sonra Müslümanların ortak davalarının yanında millî ve bölgesel meseleleri de kapsayan geniş bir gündemle çalışmak ve silahsızlanma, terörizmle mücadele ve çevre problemleri gibi küresel boyuttaki meseleleri de ele almak

durumunda kaldı. Sonraki dönemlerde bunlar ve artan sayıdaki başka konular İKT'nin gündemine yerleşti.

İKT'nin tarihi içinde zirve ve bakanlar seviyesinde yapılan konferanslardan bazıları teşkilatın adım adım genişleyen gündemini ve yapısal gelişimini belirleyen eşikler oluşturdular. Bu bölümde teşkilatın ilk gelişme safhasında bu eşiklerden geçen genişleme ve yapılanma sürecini anlatacağız.

Gelişme yılları

1969'da Rabat'ta yapılan ilk zirve konferansı İKT'nin kuruluşunun zemini hazırlamıştı. Yeni teşkilatın üye yapısı, özellikleri ve benimseyeceği tutumlar konusundaki birbirinden farklı ve çoğunlukla birbirine karşıt görüşleri birleştirmekte bu konferansın başarısı dikkate değer. Gerçekten de zirvenin toplanması bile Suudi Arabistan Krallığı ve Fas Krallığı tarafından ve hatta birkaç başka etkili devlet tarafından büyük gayretlerin gösterilmesini gerektirdi. Konferansa otuz altı ülke davet edildi, bunlardan yirmi beşi katıldı; toplantıya hangi ülkelerin katılacağı bile tartışma doğurmuştu. Ülkelerin bir kısmı Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) katılımına egemen bir devlet olmaması sebebiyle karşı çıktılar, buna karşılık başka birçokları da Kudüs meselesinin Filistin'in gıyabında görüşülmesinin tutarlılığını sorguladılar. Hatta Cezayir Cumhurbaşkanı Huari Bumedyen, Cezayir Kurtuluş Cephesi'nin, egemen bir devlet olmadığı halde Bandung'daki 1955 Bağlantısızlar Konferansında Cezayir'i temsil ettiğini hatırlattı. Bunun sonucunda zirve birçok heyetin de talebi üzerine FKÖ'yü gözlemci sıfatıyla konferansa kabul etti.

Zirvenin gündemini hazırlamak üzere dışişleri bakanları seviyesinde bir hazırlık toplantısı yapıldı. Suudi Arabistan, Fas, İran ve Türkiye konferansın Arap-İsrail anlaşmazlığını bütünüyle ele almayıp sadece Aksa Camiiindeki saldırıyla sınırlı bir gündemi olmasından yana görüş bildirdiler. Mısır, Cezayir ve başka ülke-